

Araştırma Makalesi / Research Article

DOI: 10.30520/tjsosci.1415329

Tarihi Kilis Mezar Taşları

Demet ÖRNEK¹

Özet: Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kültürel açıdan zenginlik gösteren illerinden biri Kilis'tir. Bu çevrede yapılan araştırmalar sonucu, başta merkez olmak üzere, ilçe ve köyler de dahil 75 adet mezar ve bu mezarlara ait 129 mezar taşı tespit edilmiştir. 75 mezardan Kilis il merkezinde yer alan mezarların 32'si Merkez mezarlıkta, 11'i Eski mezarlıkta, 6'sı Yeni Dünya (Köro) mezarlığında, 17'si Tekke Camii (Canbolat Bey Türbesi) avlusunda, 3'ü Şeyh Efendi Türbesinde yer almaktadır. Kilis mezar taşları Anadolu'daki diğer örnekleriyle benzerlikler göstermekle beraber Kilis'te altı çeşit mezar yapısı görülmektedir. Sandıklı mezar, kapak taşlı mezar, sanduka mezar, toprak mezar, iki katlı mezar, oval kaide üzerine üçgen prizma gövdeli üçgen kesitli şahide' si bulunan mezarlar. Mezar taşlarında başlık ve tepelik ayrı birer unsur olarak değerlendirilmiştir. Erkeklerin veya kadınların günlük hayatta kullanmış oldukları fes, sarık, kavuk gibi kılık kıyafet unsurları başlık olarak, başlık kullanılmaksızın baş ve ayak taşının en üst kısmına bitki, geometrik şekil ve nesne ile oluşturulup sonlandırılan mezar taşları tepelik olarak adlandırılmıştır. Burada incelenen başlıklı örneklerin tamamında fes başlık kullanılmış olup diğer başlık çeşitleri bulunmamaktadır. Mezar taşlarının ön ve arka yüzlerinin yanı sıra yan tarafları ve mezar kaideleri de süslenecek mezar taşlarının çoğunda hiç boş yer bırakılmadan, bitkisel, geometrik, nesneli, figürlü süslemelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kilis, Mezar, Mezar Taşı, Mezar Taşı Süslemesi, Mezar Taşı Biçimleri

Historical Kilis Tombstones

Abstract: In the Southeastern Anatolia Region of Turkey, Kilis is one of the provinces that exhibits cultural richness. As a result of research conducted in this region, a total of 75 graves and 129 tombstones belonging to these graves have been identified, including those in the central district as well as in the districts and villages. Of the 75 graves, 32 are located in the central cemetery, 11 in the Old cemetery, 6 in the New World (Köro) cemetery, 17 in the courtyard of the Tekke Mosque (Canbolat Bey Mausoleum), and 3 in the Şeyh Efendi Mausoleum. While Kilis tombstones exhibit similarities with other examples in Anatolia, there are six different types of tomb structures observed in Kilis: chest tombs, lid-covered tombs, sarcophagus tombs, earthen tombs, two-story tombs, and tombs with oval base and triangular prism body. Headgear and crown are evaluated as separate elements in tombstones. Attire elements such as fez, turban, or cap, commonly used by men or women in daily life, are considered as headgear, while the uppermost part of the head and footstones, adorned with plant, geometric shapes, or objects, are referred to as crown. In all the examples with headgear examined here, the fez headgear is used, and no other types of headgear are found. In addition to the front and back surfaces of tombstones, the sides and bases of the graves are also ornamented, with floral, geometric, object-oriented, and figurative decorations found on most tombstones, leaving no empty spaces.

Keywords: Kilis, Grave, Tombstone, Tombstone Decoration, Tombstone Styles

GİRİŞ

Ölüm, bütün canlılar için, bu dünyada ki 'son' dur. Eski Türkler de, hayatın ölümle sonlanmadığı, ölümden sonra bir yaşam, ahiret inancı olduğu düşüncesi vardır. Bu düşünceler mezar yapılarına yansımış, birçok mezar biçimi ve defin törenleriyle ilgili gelenekler, Türklerde mezar taşı yapımını etkilemiştir.

Türklerin ölü defnetme işlemleriyle ilgili ilk bilgiler M.Ö. III. yy. ait Çin kaynaklarından alınmıştır(Karamürsel,2002: 76-79)². Kaynaklara göre törenler yağ ya da yağ gibi sözcükler ile ifade edilmiştir(Kocasavaş,2002: 67-75)³. İslam öncesinden günümüze devam etmiş yağ töreni bu geleneklerden biridir. Türklerin her dönemde, her coğrafyada ve her dinde uyguladıkları bir gelenektir(İnan,1972: 177)⁴. Diğer bir gelenek Balbal dikmedir. Eski dönemlerinde

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye, demet.ornek@hbv.edu.tr, ORCID:0000-0002-7691-3434

² Çin kaynakları, Türklerin defin törenleri ile ilgili, yas merasimini farklı şekiller de açıklamıştır. Ölüyü gömmek, ölüyü yakmak, birden çok ölü gömmek, cesetleri mumyalamak, eşyaları ve yiyecekleriyle birlikte gömmek, mezarın bir bölümüne ölünün atını gömmek, mezarın yanına 'sin' adı verilen, ölünün heykelini (balbalını) dikmek, tabuta konulmuş cesedi ağaca asmak olarak açıklanmıştır.

³ Yağ merasimi: Eski Türkçede ve bugünkü Kırgız ve Kazaklarda aş anlamında kullanıldığı gibi bu sözcüğün bir de matem ifade eden anlamı vardır. Yağ ve yağ sözcüğünden türetilen 'yoğla' (yas tutmak), 'yoğlat' (cenaze töreni yaptırmak), 'yoğçı' (yas tutucu), 'yuğla' (ağıt) gibi kelimelere ilk olarak Orhun yazıtlarında rastlanılır. Eski Uygur metinlerinde 'yuğ'; ölü yemeği, matem, yas olarak geçmektedir. Kutadgu Bilig'de yağ 'yas, matem' olarak geçer. Kaşgarlı Mahmud Divan-ı Lügati't Türk'te yağ sözcüğünden 'matem, yas, ölü gömüldükten sonra 3 veya 7 güne kadar verilen yemek' olarak bahseder.

⁴ Abdülkadir İnan yağ merasiminin orman kavimlerinden kalma bir gelenek olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Altaylı ve Yeniseyli Türkler, Sakalar, Kırgızlar,

görülen 'balbal' dikme geleneği de Oğuzların geç dönemlerine kadar devam etmiştir. Balbal, ölen kişinin anısını yaşatmak ve geride kalanlara öleni unutturmamak ve ruhun ikinci yaşamı fikrini ifade etmektedir (Karamağaralı,1992:1) .

Mezar, Arapça kabir, kelime anlamı olarak içine ölü defnedilen üzerine bina inşa edilmemiş çukur, ziyaret edilen yer anlamındadır. Makber, kabir, gömüt gibi isimler de kullanılmıştır. Türkler mezara, kerekür, kegür, kurgan, oba, bark, kümbet, türbe vs. isimler vermişlerdir(Sağiroğlu,2007: 27)⁵. Göktürklerde, kurgan yapma geleneğinin olduğu Orhun yazıtları ve günümüze ulaşan kalıntılardan anlaşılmaktadır(Aslanapa,1972:7-8). Göktürkler farklı bir mimari anlayışla mezar külliyesi oluşturmuşlardır (Çoruhlu,1998:92)⁶. Türk sanatı içinde ayrı bir yere sahip olan Uygurlarda (745-840), Manihaizm ve Budizm gibi dinlerin etkisi ile yeni bir düzen görülmektedir(Çoruhlu,1998:106-113)⁷. Karahanlılar zamanında (992-1211) kitleler halinde İslamiyet'i kabul eden Türklerin mezar yapma geleneklerinde de büyük değişiklikler olmuştur. Karahanlı zamanından itibaren türbe adı verilen farklı formda mezar anıtı yapılmıştır. (Karaçığ,1994:5)⁸. Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı döneminde kümbet ve türbe yapımı devam etmiştir.

Mezar mimarisindeki farklılıklar ve benzerlikler bir araya getirildiğinde: Orta Asya ve Anadolu'da yapılmış mezar taşları, bir geleneğin devamını sağlamıştır. Ayrıca bu devamlılık her dönem kendini yenileyip geliştirerek günümüze kadar gelmiştir. Bu gelişim Kilis mezar taşlarında da izlenmektedir.

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan, kültürel açıdan çeşitlilik arz eden illerinden biri Kilis'dir. Kilis'in yerleşim yeri olarak ne zaman kurulduğu ve şehir haline geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Kilis'te yapılan arkeolojik çalışmalar şehrin, Neolitik dönem' den itibaren, yerleşim alanı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bölge tarihsel süreç içerisinde Babil, Hitit, Hurri- Mitanni, Arami, Asur, Med, Pers, Makedonya, Roma Bizans, Selçuklu, Memlûklü, Osmanlı uygarlıklarına ev sahipliği yapmıştır. Kilis'te bulunan geniş bir eser grubunu mezarlıklar ve mezar taşları oluşturmaktadır. Evliya Çelebi seyahatnamesin de : "*Ve bu şehir, kadim eyyamda şehri azim olma ile nice bin kibarı evliyaullah meftun*" olduğunu belirtir(Atasever, 2020: 483-484). Evliya Çelebi'nin bu ifadesinden Kilis'te birçok evliyanın kabrinin olduğu anlaşılmaktadır.

Şehirlerin yeni düzenlenmeleri esnasında en çok zarar gören ve yok olan grubu mezarlıklar oluşturur. Kilis' te yer alan mezarlık alanlarında yapılan çalışmalar sonucunda bu zararın ne derece vahim olduğu görülmüştür. Yapılan araştırmalar sonucu Kilis merkez, ilçeler ve köylerde 75 adet mezar ve bu mezarlara ait 129 mezar taşı tespit edilmiştir. 75 mezardan Kilis il merkezinde yer alan mezarların 32'si Merkez (Asri) mezarlıkta, 11'i Eski mezarlıkta,

Kazaklar, Göktürkler ve diğer Türk topluluklarında da yoğ aşî merasiminin varlığına işaret etmektedir. Çinliler yoğ törenine Göktürkler döneminde 'Kubbeli Otağ altındaki tabut' derlerdi. Orhun yazıtları'na göre Göktürk zamanında yoğ merasimine imparatorluğa dahil olan tüm milletler katılmaktaydı. Eski Türklerde görülen defin törenlerinden biri de ölülerin yakıldıktan sonra küllerinin gömülmesidir. Karasuk ve Tagar dönemlerinde sıkça uygulanan bu defin şekli daha sonraki dönemlerde ölülerin gömülmesi geleneği ile bir arada uygulanmıştır.

⁵ Eski Türklerde ölülerin ilk mezarları Türk mimarisinde hem ev hem de mezarın modeli olan çadırlardır. Türklerin en eski dönemlerden beri kullanılan çadır Selçuklu kümbetleri ve Osmanlı türbelerinde de şeklini korumuştur. Türklerin ilk mezar örneklerinin M.Ö. 4.-2.yy.'dan günümüze ulaşan ve 20.yy.'da yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılmış kurganlar olduğu bilinmektedir. Kurgan tipi mezarlara Neolitik dönemde rastlanmakla beraber ilk örneklerine M.Ö. 4000'e tarihlenen İsakova kültür devresine ait ilk stellerde, Afanasyevo, Andronova ve Anav kültürlerinde rastlanılmıştır. En önemli kurganlardan biri Pazırık kurganıdır.

⁶ Göktürkler kurganların üzerine Bengütaş adı verilen, üzeri yazılı taş diker ve ölenin hayatta iken öldürdüğü düşmanları sayısınca balbal adı verilen taşları, daire oluşturacak şekilde sıralamışlardır. Orhun ırmağı kenarında yer alan Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk mezar külliyesi bunların en önemli örneklerini oluştururlar

⁷ Budist stupalar ve kuleleri andıran pagodalar yapmışlardır. Stupalar yarım daire biçiminde olup yurt tipi çadırlardan ilham almıştır. Stupalar, yurt tipi çadırlar ve kurganlar İslamiyet sonrası Türk mezar mimarisinin temelini oluştururlar. Koş-Gumbaz olarak adlandırılan ve Hoço şehrinin kuzeydoğusunda yer alan yapılar, Uygurların en önemli stupalarıdır

⁸Bu mezar yapıtları Horasan ve Türkistan taraflarında moda olmuştur. Karahanlı türbeleri kare kübik planlı ve türbelerde yapı malzemesi olarak kerpiç ve tuğla kullanımı ile dikkat çekmektedir. Karahanlılar' dan günümüze gelen en önemli türbe 12. yüzyılın başında yapılan Talas'taki Ayşe Bibi Türbesidir.

6'sı Yeni Dünya (Köro) mezarlığında, 17'si Tekke Camii (Canbolat Bey Türbesi) avlusunda, 3'ü Şeyh Efendi Türbesinde yer almaktadır.

Kilis mezar ve mezar taşı tipleri belirlenirken Prof. Dr. Halit Çal'ın mezar ve mezar taşı tipolojisi dikkate alınarak tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlamalar sonucunda 6 ana tip karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; sandıklı mezar, kapak taşlı mezar, sanduka mezar, toprak mezar, iki katlı mezar, oval kaide üzerine üçgen prizma gövdeli üçgen kesitli şahide' si bulunan mezarlardır.

1. Sandık mezar, dikdörtgen ve oval kaidelerle yükseltilmiş, yatay dikdörtgen gövdenin iki ucuna baş ve ayakucu taşlarının yerleştirilmesiyle oluşturulmuş mezarlardır. Genelde gövdenin dış yüzeyleri bezemeli ve dışa doğru kavilidir. Yapılan araştırmalar sonucu Kilis'te 13 sandık mezar yapısı ile karşılaşılmıştır. Bunların 11 tanesi asri mezarlıkta, biri Eski mezarlıkta, diğeri ise Belenözü Ravanda köyünde yer almaktadır. Asri mezarlıkta yer alan sandık mezarların dördün de tarih yer almaktadır. (foto1-11). En erken tarihlisi 1912, en geç tarihlisi 1954 yılına aittir. Ravanda da yer alan mezar taşının toplama olduğu düşünülmektedir. Bu mezarda testere dişi, balyoz/çekiç başı, sac ayağı bulunur. Ayrıca taşlardan birinde yılan benzer bir motif de yer alır(Fot12-13-14). Bu taşın tarihi ve kimliği bulunmamaktadır. Eski mezarlıkta yer alan sandık mezar taşının da kimliği ve tarihi bulunmamaktadır(foto 15-16). Bu tip mezarlar incelenen örneklerin %18'ini oluşturmaktadır.

Anadolu'da her daim karşılaşılan sandık mezarların 16.yy 'dan itibaren sayılarının artmış, 19.yy'da ise yaygın olarak kullanılmış olduğu görülmektedir. Kilis'te oval kaideler sandık mezarlarda dikkat çekmektedir. Develi ilçesinde ki bezemeli mezar taşların dan 61(Sağiroğlu,2007:423), Erzincan Çayırılı Eşme pınar köyü mezarlarından 8 (Çal,2007:125) örnek sandık mezar biçimindedir. Giresun ili sahil şeridindeki mezarlardan 9 (Çal-İltar, 2011: 352), Bursa Emir sultan mezarlığında ki 18 ve 19 yüzyıl mezar taşlarından 14 (Çakar,2007: 462)mezar aynı şekilde yapılmıştır. Çorum mezar taşlarından 22 (Sevin,2008:208), Samsun merkez ve kıyı şeridinde yer alan mezarlardan 31 (Nefes,2002:173) mezar yine sandık mezar olarak yapılmıştır.

H1331/M.1912

Tarihsiz

M.1954

Tarihsiz

Foto1-4. Sandık mezar şeklinde örnekler(Asri mezarlık)

Tarihsiz

M. 1946-1948

M.1908-1939

Foto5-7. Sandık mezar şeklinde örnekler(Asri mezarlık)

Tarihsiz

M.1969

M.1931

Tarihsiz

Foto 8-11. Sandık mezar şeklinde örnekler(Asri mezarlık)

Foto12-13-14.Ravanda köyü sandık mezar. Tarihi yok

Foto15-16. Eski mezarlık sandıklı mezar. M.1941

2.Kapak taşlı mezar, farklı yapılaş biçimleri olsa da kendi içerisinde iki gruba ayrılır. Birinci grupta yer alan mezarların ortasında oval bir çukur ya da açıklık bulunmaktadır(Foto7-9). İkinci grup ise baş ve ayak taşlarının arası yaklaşık 10-20 cm blok taşlarla düz bir biçimde kapatılarak bir platform meydana getirilmiştir(Foto10-12) örneklerden oluşmaktadır. Toplamda 23 örnekten oluşan bu grup mezar taşlarının 11 tanesi asri mezarlıkta, 9 tanesi Tekke cami haziresinde, 2 tanesi Eski mezarlıkta, 1 tanesi Belenözü Ravanda köyü'n de yer almaktadır. Tekke cami haziresinde yer alan mezar taşlarının en erken tarihli M.1828, en geç tarihli M.1927 yılına aittir. Diğer mezarlıklarda yer alan taşların tarihi bulunmamaktadır. Kilis'te kapak taşlı mezar yapım oranı yüksektir. Genellikle kapak taşının ortasında bir açıklık bulunurken, Kilis'teki örneklerde bu açıklık çukur bırakılmış ve kuşların su içmesi için yapılmış izlenimi vermektedir. Kullanılan malzeme ve yapılaşları bakımından farklılıklar bulunsa da işlevleri itibariyle, Kastamonu Atabey Gazi cami ve türbesi mezar taşlarından 2 örnek (Çal,2008:5), Kastamonu'daki mezarlardan 17 tanesi (Canyurt,2007:158) bu şekilde mezarlardan oluşmuştur. Yine Bursa Emir Sultan mezarlığında ki 18 ve 19 yüzyıl mezar taşlarından 36'sı (Çakar,2007:462), Kozan mezar taşlarından 2 örnek (Demir,2010: 21) kapak taşlı mezar biçiminde yapılmıştır.

Tarihsiz

Tarihsiz

H.1319/M.1901

Foto 7-9.Ortası oval çukur ya da açıklık bulunan Kapak taşlı mezarlar(Asri mezarlık)

Tarihsiz

Tarihsiz

H.1320/M.1902 (Tekke cami)

Foto10-12.Arası düz olarak kapatılmış Kapak taşlı mezarlar(Tarihsiz olan mezarlar Asri mezarlıkta)

3.Sanduka tipli mezarlar, genelde tek parça taştan oyulan mezarlardır. Mezarlar baş ve ayak şahide' li(Foto113-15) ve şahide' si olmayan(Foto 16-17) biçiminde iki grupta incelenmiştir. 4 tane Asri mezarlıkta, 1 tane ise Tekke cami haziresinde bulunmaktadır. Sanduka tipli mezar yapılarının en erken tarihlisi Tekke cami haziresin de bulunan M.1904 tarihli mezardır. Asri mezarlıkta bulunan en geç örnek M.1956 tarihini göstermektedir. Diğer iki örnek M.1935 tarihine aittir. Kastamonu Atabey Gazi cami ve türbe haziresin de ki 16 mezar (Çal,2008:5), Samsun merkez ve kıyı şeridindeki mezarlardan 50 tanesi bu biçimdedir (Nefes,2002:173-176). Ayrıca Edirne Üç Şerefeli cami haziresinde 4 adet mezar (Arslan,2007:471), Kozan mezarlarından 2 adet mezar (Demir,2010: 22) sanduka tipli mezar biçimdedir.

H.1330/M. 1911 (Asri)

M. 1935 (Asri)

H.1322-M.1904(Tekke cami)

Foto13-15.Şahideli sanduka tipli mezarlar

M. 1956(Asri)

M. 1935(Asri)

Foto16-17. Şahide' si olmayan sanduka tipli mezarlar

4.Toprak mezarlar , baş ve ayak taşlarının toprağa dikilmesiyle oluşur(Foto18-21). Kilis'te mezarlardan 18 tanesi bu biçimde yapılmıştır. 1 tanesi Asri mezarlıkta, 4 tanesi Eski mezarlıkta, 4 tane Tekke cami haziresinde, 1 tanesi Şeyh Efendi tekkesinde, 3 tane Yeni dünya mezarlığında ve 6 tane Belenözü Ravanda köyünde bulunmaktadır. Mezarların en erken tarihli M.1795, en geç tarihli ise M.1946 yılına aittir. Toprak mezar köylerde daha yaygın olarak kullanılmıştır(Foto22-24). Yapılan çalışmada toprağın altında kaidenin yer almadığı görülmüştür. Urfa mezar taşlarında 7 (Çal,2010:1997), Giresun sahil şeridindeki Osmanlı mezar taşlarında 88 (Çal-İltar,2011:351) örnek toprak mezar taşlarıdır. Kastamonu Atabey Gazi cami ve türbesi mezarlarından 8 (Çal,2008:3), Çorum şehri mezar taşlarından 127 (Sevin,2008:208), Bursa Emri sultan mezarlığında ki 18 ve 19 yüzyıl mezar taşlarından 82 örnekte aynı özelliği göstermektedir. Kastamonu Ferhat paşa cami haziresi mezarlarından 30 tanesi (Gündoğan,2007:223), Kozan mezarlarından 17 (Demir,2010: 23) mezar toprak mezar biçiminde yapılmıştır.

H.1323/M.1905

H.1270/M.1853

H. 1210/M.1795

H.1318/M. 1900

Foto18-21.Toprak mezarlar(Tekke cami haziresi)

M.1920(Ravanda)

Tarihsiz(Eski mezarlık)

M.1853(Asri)

Tarihsiz(Ravanda)

Foto22-24.Toprak mezarlar

5.İki katlı mezar, tek parça taştan yapılmış lahit üzerine baş ve ayak şahide' li sandıklı mezarın oturtulmasıyla oluşmuştur(Foto 25-27). 4 örneği bulunan bu grup da mezarların en erken tarihli M.1911, en geç tarihli ise M.1952 yılına aittir. Mezar taşlarından iki tanesi Şeyh Efendi tekkesinde yer almaktadır. Diğer iki mezar Asri mezarlıkta bulunmaktadır. Genellikle 20. yüzyılın ilk yarısına ait mezarlardır. Ayrıca bir örnek (Foto28) tek parça taştan yapılmış lahit üzerine, dikili taşları andıran, piramit görünümlü şahide konulmasıyla oluşur. Piramit gövdeli bu taşların, baş ve ayak taşları yerine dikildiği batı tarafına yazılan kitabesinden anlaşılmaktadır. İncelenen örnekler içerisinde yapım oranı düşüktür. Mezarların görünümü itibariyle maliyetlerinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebepten örneğinin az olduğunu düşünülmektedir. Urfa şehri mezar taşlarından 7 tanesi (Çal,2010:1998) bu tipte benzerlik göstermektedir.

Tarihsiz(Şeyh Efendi)

M.1952 (Asri)

H.1300/M
Şeyh Efendi dergahı

M.1911(Asri)

Foto25-27. Baş ve ayak şahide' li iki katlı mezarlar

Foto28. Tek şahideli mezar

6.Oval kaide üzerine üçgen prizma gövdeli üçgen kesitli şahide' si bulunan mezar, 2 veya 3 sıra oval kaide üzerine üçgen prizma görünümlü şahide yerleştirilmesiyle oluşmuştur(Foto29-32). Bu mezarların en üstteki

kaidesinin ortasına, üçgen biçimli açıklık oluşturulup gövde bu açıklığa yerleştirilmiştir. Toplamda 4 örneği bulunan bu mezarların en eski tarihlisi M.1911, en yeni tarihlisi M.1942 yılında yapılmıştır. Bu mezarların da maliyetinin yüksek olması sebebiyle örneğinin az olduğu düşünülmektedir. 3 örnek bir eczacının ailesine aittir.

M. 1941

(Asri mezarlık)

M. 1932

(Asri mezarlık)

M. 1942

(Asri mezarlık)

M.1935

(Asri mezarlık)

Foto29-32. Oval kaide üzerine üçgen prizma görünümlü şahideli mezarlar.

Mezar taşlarında başlık ve tepelik ayrı birer unsur olarak değerlendirilmiştir. Erkeklerin veya kadınların günlük hayatta kullanmış oldukları fes, sarık, kavuk gibi kılık kıyafet unsurları başlık olarak, başlık kullanılmaksızın baş ve ayak taşının en üst kısmı bitkisel motif, geometrik şekil ve nesne ile sonlandırılan mezar taşları tepelik olarak adlandırılmıştır. Bu mezar taşları baş ve ayak taşı olarak ele alındığında 12 farklı baş taşı ve 8 farklı ayak taşı tipi görülür.

Düşey dikdörtgen gövdeli, dikdörtgen kesitli -başlıksız- bitkisel tepelikliler, bazen bir çiçek motifiyle bazen de doğada yer alan veya hayali bir bitki motifiyle sonlanmaktadır(Foto33-39). 37 örneği bulunan bu tipin en erken tarihlisi M.1896, en geç tarihlisi ise M.1954 yılına ait olup diğer örnekler genelde M.1910-15 yılları arasındadır. 37 mezar taşından 20'si baş taşı, 17'si ayak taşıdır. Kastamonu Atabey Gazi cami ve türbe hazirelerinde 5 (Çal,2008:11), Giresun ili sahil şeridindeki Osmanlı mezar taşlarından 21 (Çal-İltar,2011:370) örnek bitki tepeliklidir. Kastamonu Ferhat Paşa cami haziresindeki 10 mezar taşı 19.yüzyılın ikinci yarısı ve 20 yüzyılın ilk yarısına tarihlenir (Gündoğan,2007:235). Bursa Emir Sultan mezarlığındaki 1 erkek mezarı baş taşı ve 15 kadın baş taşı 18 ve 19.yüzyıla ait (Çakar,2007:488-489) mezarlar bu biçimdedir.

Kilis'te erkek mezar taşlarında bitkisel tepelikler daha fazla görülmektedir. Karşılaştırması yapılan Bursa, Kastamonu ve Giresun illerindeki 47 benzer örnekten sadece 1 tanesi erkek mezar taşıken, Kilis'teki 37 örnekten 20'si erkek mezar taşıdır. İstanbul ve Anadolu mezar taşları tepelik örneklerinde sık karşılaşılan gül, üzüm salkımları, hurma gibi süslemeler, Kilis mezar taşlarında hiç kullanılmamıştır. Kilis'teki örneklerde barok özellikli S-C kıvrımlarıyla oluşturulmuş yaprak, palmet, vazodan çıkan çiçek ve palmiye yaprakları görülmektedir.

M.1913(Asri)

M.1912(Asri)

M.1946/48(Asri)

M.1923(Asri)

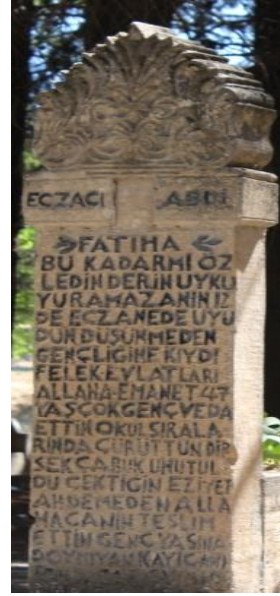
Foto 33-36. Düşey dikdörtgen gövdeli, dikdörtgen kesitli -başlıksız- bitkisel tepelikliler

M.1911(Asri)

M.1916(Asri)

M.1952(Asri)

Foto37-39. Düşey dikdörtgen gövdeli, dikdörtgen kesitli -başlıksız- bitkisel tepelikliler

Düşey dikdörtgen gövdeli dikdörtgen kesitli -başlıksız-kemer tepelikli, mezar taşının sonlanış itibarıyla herhangi bir kemerle sonlanmasını ifade eder. İncelenen örneklerden 62 tanesi kemer tepeliklidir. Bunlardan 53 tanesi çok dilimli kemer tepelikli, 4 tanesi sivri kemer tepelikli, 3 tanesi yuvarlak kemer, 1 tanesi kaş kemer tepeliklidir. Ayrıca incelenen mezar taşlarından 27 tanesi baş, 35 tanesi ayak taşıdır.

Çok dilimli kemer tepelikliler, Kilis'te görülen en yaygın kemer tepelik biçimidir. 39 baş, 14 ayak taşı olmak üzere toplam 53 örneği vardır(Foto 40-47). En erken tarihlisi M.1579, en geç tarihlisi ise M.1969 yılına aittir. İncelenen örneklerden 28'i erkek, 20'si kadın mezar taşıdır. Karşılaştırması yapılan Atabey Gazi cami mezar taşları M.1700-1800'lü yıllarda yoğunluk kazanması bakımından Kilis'teki örneklerle tarihi açıdan bir yakınlık gösterir (Çal,2008: 11). Kastamonu Ferhat Paşa cami haziresi mezar taşlarından 2'si (Gündoğan,2007:240), Edirne Üç Şerefeli cami

haziresindeki 31 mezar taşı (Arslan,2006:443), Kozan mezar taşlarından 7 tanesi (Demir,2010:29) dilimli kemer tepeliklidir.

M.1918(Asri)

M.1905(Tekke cami)

M.1931(Asri)

M.1917(Asri)

Foto 40-43. Çok dilimli kemer tepelikli mezar taşları

M.1941

(Eski mezarlık)

Tarihsiz

(Yeni dünya mezarlığı)

Tarihsiz

(Eski mezarlık)

Tarihsiz

(Eski mezarlık)

Foto 44-47. Çok dilimli kemer tepelikli mezar taşları

Sivri kemer tepelikliler, Kilis'te 4 örneği bulunan bu mezar taşları sivri kemerle sonlandırılmıştır(Foto48-51). İncelenen örneklerden 1 baş, 3 ayak taşında sivri kemer tepelik ile karşılaşılmıştır. Bunlardan kitabesi okunabilen 1 mezar taşı M.1946 tarihi kadın mezar taşıdır. Hemen her dönem örneklerine rastladığımız bu tip mezar taşları Selçuklu döneminden bu yana kullanılmakla beraber Beylikler döneminde yaygındır. Karşılaştırması yapılan örnekler Kilis mezar taşlarından daha eski tarihli olup Kilis mezar taşları yakın tarihlidir. Kastamonu Atabey Gazi cami mezar taşlarından 13 tanesi (Çal,2008: 10), Kastamonu Ferhat Paşa cami haziresindeki mezar taşlarından 17 tanesi (Gündoğan,2007:243), Kozan mezar taşlarından 23 tanesi (Demir,2010: 28) sivri kemer tepelikli özellik gösterir.

Tarihsiz
Şeyh Efendi Dergahı
ayak taşı

Tarihsiz(Asri)
Baş taşı

M.1906
(Tekke cami)
ayak taşı

M.1946
Ravanda köyü
ayak taşı

Foto48-51. Sivri kemerli tepelik örnekleri

Yuvarlak kemer tepelikli(Foto52-54), üç baş taşı erkek mezarlarına aittir. Kilis'te en az uygulaması bulunan tiptir. Kastamonu Atabey Gazi cami ve haziresin de yer alan mezar taşların dan, 3 baş ve 3 ayak taşı, toplam 6 mezar taşında (Çal,2008:11), Kastamonu Ferhat Paşa cami haziresin de ki mezar taşlarından 8 baş ve 8 ayak taşı olmak üzere 16 (Gündoğan,2007:238-244), Çorum mezar taşlarından 13 tanesi (Sevin,2008:223), Kozan mezar taşlarından 21 baş ve 28 ayak taşı olmak üzere 49 tanesi (Demir,2010:37) yuvarlak kemer tepelikli yapılmıştır.

M.1860(Tekke cami)

M.1791(Eski mezarlık)

M.1906(Tekke cami)

Foto52-54. Yuvarlak kemerli tepelik örnekleri

Üçgen tepelikliler, genellikle ayak taşlarında kullanılır ve taşın üst kısmı ters V şeklindedir. Buradaki kullanımı da ayak taşlarında görülmektedir. İki örneği bulunan bu tip mezar taşları M.1911(Foto55) ve M.1920 (Foto56)tarihli erkek mezar taşlarına aittir. Bu tip mezar taşı tepeliklerinden Kastamonu Atabey Gazi cami ve haziresin de 24 tane, bunlardan 22 tanesi ayak taşı, (Çal,2008:10), Edirne Üç Şerefeli cami haziresin de 5 tane (Arslan,2006:443), Batı Anadolu bölgesindeki cami tasvirli mezar taşlarının birkaç örnek hariç tamamı, kadın mezar taşı, (Tunçel,1989), Ferhat Paşa camisi haziresin de 28 mezar taşı, bunlardan 23'ü ayak taşıdır (Gündoğan,2007:239-241), üçgen

tepelikler kullanılmıştır. Anadolu'da ki örneklerde yaygın kullanımı söz konusu iken Kilis'te sadece iki örnek görülmektedir.

Foto55. M.1911 tarihli taş

Foto56. M.1920 tarihli taş

Üçgen prizma gövdeli, üçgen kesitli piramidal tepelikli, mezar taşından 5 örnek(Foto57-61) bulunmaktadır. Burada dikkat çeken unsur dikili taşların herhangi bir mezar yapısı olmaksızın sadece kaideler üzerinde yer almasıdır. Kaidelerin oval yapılmaları da burada dikkatimizi çekmektedir. Bu tipin en eski tarihli 1911 en geç tarihli ise 1942 tarihli. Bu tipin 1930 yılından sonra yapılmaya başladığını, 1911 tarihli taşın üstünde bulunduğu sandukaya sonradan yerleştirildiğini düşünülmektedir.

M.1911(Asri)

M.1941(Asri)

M.1942(Asri)

Foto 57-59. Üçgen prizma gövdeli, üçgen kesitli piramidal tepelikli taşlar

M.1932(Asri)

M.1935(Asri)

Foto 60-61. Üçgen prizma gövdeli, üçgen kesitli piramidal tepelikli taşlar

Diğer mezar tiplerinde baş ve ayak taşları ayrı ayrı yer alırken, bu tipte 3 cephesi olan 1 adet dikili taş bulunur(Foto 62-65). Bu tip mezar taşları tek bir taşla hem baş hem de ayak taşı ortaya koymak adına yapılmış olabilir.

Foto 62-65. Üçgen piramidal tepelikler

Gövdesi dikdörtgen yatay kesitli başlıksız testere dişi tepelikli (Foto 66), Kilis'te 1 örneğine Eski mezarlıkta rastlanılan bu tip mezar taşları Kilis'te en az kullanılan tiptir. Aslında Kilis Kültür Envanteri adlı kitapta bir örneği daha vardır; ancak bulunamamıştır.

Foto 66. Testere dişli tepelik

Kırık oldukları için tanımlanamayanlar, herhangi bir sebepten dolayı başlık ya da tepelik kısmı kırık olan mezar taşları Kilis'te 8 adet vardır. Bunlardan 7'si baş taşı, 2'si ayak taşıdır. Bunlardan 6 tanesi kitabeli(Foto 67-72) 1 tanesi kitabesizdir(Foto73).

Tarihsiz

Tarihsiz

Tarihsiz

Foto 67-70. Kırık kitabeli mezar taşları (Yeni dünya mezarlığı)

M..1928

(Eski mezarlık)

Tarihsiz

(Yeni dünya mezarlığı)

Tarihsiz

(Eski mezarlık)

Ravanda köyü

Foto73. Kitabesiz

Foto 70-72. Kırık kitabeli mezar taşları

Kilis'te 11 mezar taşında başlık yer almaktadır(Çal,2008)⁹. Bunlardan 4'ü kadın, 7'si erkek mezar taşlarında bulunmaktadır. Düşey dikdörtgen gövdeli, dikdörtgen kesitli erkek başlıkları, önden düşey dikdörtgen bir görünüme sahip olan; fes, sarık, kavuk gibi başlıkları bünyesinde barındıran unsurlardır. Kilis'teki mezar taşlarından 7 tanesi bu tiptedir. Burada incelenen başlıklı örneklerin tamamında fes başlık kullanılmış olup diğer başlık çeşitleri bulunmamaktadır. İncelen örneklerin en eskisi M.1853 en yenisi M.1935 yılına aittir. Kilis'te başlık oranı çok düşüktür. Bu durumun ortaya çıkmasında Kilis'in bitkisel süslemeye daha çok önem vermesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü mezar ustası bitkisel süslemelerle mezar taşında hiç boş yer bırakmadan önemli bir görsellik oluşturmaktadır. Bundan dolayı başlık kullanılmamaktadır. Kastamonu Atabey Gazi cami ve türbe mezar taşından 33 tanesi (Çal,2008:7),Edirne Üç şerefeli cami haziresinde yer alan 195 mezar taşından, 99 tanesi (Arslan,2006), Ferhat Paşa camisi haziresi 197 mezar taşından 44 tanesi (Gündoğan,2007:228), Bursa Emir Sultan mezarlığın mezar

taşlarından 28 tanesi (Çakar,2007:459), Çorum mezar taşlarından 95 tanesi, Kozan'da yer alan 124 mezar taşından 63 tanesi (Demir,2010:26) bu tip başlıklardır.

Erkek Başlıkları, kendi içerisinde üç grupta incelenmektedir. İlk grupta yer alan başlıklar II. Mahmud döneminde kullanılan fes biçimi başlıklardır. Mahmudi adı ile anılır. Alt çapı üst çapına eşit olan feslerdir(sıfır fes). Bu tip başlıklardan 4 örnek yer almaktadır(Foto74-77). Bunlardan en eski tarihlisi M.1853, en geç tarihlisi ise M.1935 yılına aittir. Mahmudi başlıklar, Kastamonu Atabey Gazi cami ve türbe hazirelerindeki mezar taşlarından 1 (Çal,2008: 21),İzmit bağ çeşme namazgah şehitliğin de ki mezar taşlarından 1 örnek de görülmektedir.

Tarihsiz
(Ravanda köyü)

M.1904
(Tekke cami)

M.1935
(Ravanda köyü)

M.1853
(Tekke cami)

Foto74-77. Mahmudi başlıklı mezar taşları

İkinci grubu Hamidiye kalıplı fesler oluşturmaktadır. Sultan Abdülhamit Han'ın fesinden yola çıkılarak bu adla anılır ve alt çap ve üst çap arasında az bir fark vardır. Kilis'te iki örneği(Foto78-79) bulunan bu tipin biri 1902 tarihli olup diğerinde tarih yoktur. İstanbul Eyüp mezar başlıklarından 6 (Çal,1999:212), Edirne üç şerefeli cami haziresi mezar taşları başlıkların dan 3 (Arslan,2007:487) örnek Hamidiye fesli başlıklıdır. Kastamonu Ferhat paşa cami haziresi mezar taşlarından 8 (Gündoğan,2007: 253), Kastamonu Atabey gazi cami ve türbesi mezar taşlarından 7 (Çal,2008:23), Kozan mezar taşlarından 23 (Demir,2010:47) örnekte benzer mezar başlıkları bulunmaktadır.

⁹ Mezar taşlarında yer alan başlıklar Prof. Dr. Halit Çal'ın başlık tipolojisine göre ele alınmıştır.

H.1320/M.1902

Tekke cami haziresi

Foto78-79. Hamidiye başlıklı mezar taşları

Tarihsiz

Asri mezarlık

Üçüncü grubu ise üst kısmı dar, boyu kısa ve alt çapı üst çapına göre daha geniş yapılmış, takke görünümlü fes oluşturmaktadır. Sultan Abdülaziz döneminde kullanıldığı için Azizi adı verilmiştir. Burada sarık yoktur. Çok benzer olmasalar da Kastamonu Atabey Gazi cami ve türbe mezar başlıklarından 3 tanesi (Çal,2008: 19) bu tipe yakındır. Bir örneği bulunan bu tip 1870 tarihli bir mezar taşındadır(Foto80).

Foto80. Azizi başlıklı mezar taşı

H.1287/M.1870

Tekke cami

Düşey dikdörtgen gövdeli, dikdörtgen kesitli kadın başlıklılarında ise fes gibi başlıklar kullanılmakla beraber, fesin arkasından aşağıya sarkan saç veya saç örgüsünü andıran şekiller yapılmıştır(Foto81-83). İncelenen mezar taşlarından 3 tanesi bu tipe olup sadece mezar baş taşlarında yer almaktadır. İncelenen örneklerden en erken tarihli 1935, en geç tarihli ise 1946 tarihli mezar taşlarıdır. Kastamonu Atabey Gazi cami ve türbesindeki mezar

taşlarından 6 tanesi (Çal,2008: 10), Kastamonu Ferhat Paşa cami haziresindeki mezar taşlarından 3 tanesi (Gündoğan,2007:235), Bursa Emri Sultan mezarlığı mezar taşlarından 66 tanesi bu başlık biçimi görülmektedir. Ancak bu örneklerde saç motifi yer almamaktadır. Bu tip örneklerin daha çok köy mezarlarında kullanıldığı görülmektedir. Kilis'te ki örnekler Ravanda köyündeki mezar taşlarında yer alır.

Tarihsiz

M.1925

M.1946

Foto81-83. Ravanda köyünde kadın fes başlıklı mezar taşları

Kilis mezar taşı süslemesi bakımından çok fazla örneğe sahiptir. 11 mezar taşında süsleme görülmez. Bu yönüyle bakıldığında mezar taşlarının %85'i süslemelidir. Özellikle 1900 sonrasında yapılan mezar taşlarından 1910-15 yılları arasına tarihlendirilen mezar taşları kaidesinden tepeliğine varıncaya kadar hiç boş yer bırakılmamacasına süslenmiştir. Kilis'te bitkisel, geometrik, nesneli, figürlü süslemelerin kullanıldığı görülmektedir. Anadolu'daki diğer örneklerde mezar taşlarının genellikle ön yüzleri süslemelidir; ancak burada bazı örneklerde mezar taşlarının iç tarafının da süslemeli olduğunu görülmüştür. Gaziantep ve Şanlı Urfa mezar taşlarında süsleme yok denecek kadar az iken Kilis mezar taşlarının yoğun şekilde süslemeli yapılmasının nedeni olarak, burada bulunan Suriyeli ustaların olduğu düşünülebilir. İncelenen mezar taşlarında 14 bitkisel motif, 18 geometrik şekil, 11 nesneli, 1 figürlü olmak üzere toplam 44 çeşit süsleme unsuru görülür.

Bitkisel süslemeler içerisinde, altı ve sekiz yapraklı çiçek uygulamaları dikkat çekmektedir(Foto84-91). Kilis'teki örneklerinde barok tarzda yapılan, S-C kıvrımlarıyla oluşturulmuş yaprak ve dalların uç kısımlarında görülür. 10 mezar taşında yer alan bu motif 11 farklı biçimde uygulanmıştır. Daha çok tamamlayıcı unsur olarak düşünülmüş olan yaprakların 3 tanesi kadın, diğerleri erkek mezar taşlarında yer almaktadır. Tek başına kullanımı yoktur. Eğri kesim ve oyma tekniği ile yapılmış olan yaprakların en eskisi M.1828 tarihli kadın, en yenisi ise M.1956 tarihli erkek mezar taşında görülür. Kastamonu Atabey Gazi cami ve haziresin de 1 (Çal,2008: 40), Kastamonu Ferhat Paşa cami haziresin de 15 (Gündoğan,2007:265), Çorum mezar taşlarından 8 (Sevin,2008:248) örnekte yapraklı çiçek görülür. Atabey Gazi'dekiler 8 yapraklı, Çorum'dakiler 6 yapraklıdır.

Foto 84. 6 yapraklı çiçek. M.1956 Asri mezarlık

H.1244/M.1828 (Tekke cami)

Tarihsiz (Asri)

H.1340/M.1921 (Tekke cami)

Foto85-91. Altı ve sekiz yapraklı çiçek uygulamaları

Gül bezek(Gülçe-Rozet) motifi(Foto92-93) 2 örnekte bulunmaktadır. Her iki örnekte eğri kesim tekniği ile yapılmıştır. M.1912 tarihli erkek, M.1916 tarihli çocuk mezarına aittir. Bursa Emir Sultan mezarlığında ki 18-19 yüzyıl mezar taşlarından 33 tanesinde (Çakar,2007:494), Samsun mezar taşlarından 1 tanesinde (Nefes,2002:192) gül bezek motifi yer alır.

H.1331/M.1912(Asri mezarlık)

Tarihsiz (Asri mezarlık)

Foto 92-93. Gül bezek

En yoğun kullanılan bitkisel motif kenger yaprağıdır(Foto94-96). İncelenen mezar taşlarında 14 tanesinde bu motif görülmüştür. Akantüs olarak da bilinen bitkinin 200'den fazla çeşidi bulunmaktadır. Türkçe 'Ayı Pençesi' olarak adlandırılan bitkinin yaprakları geniş ve çiçekleri asimetriktir. 4-5 dilimli çanak ve 5 dilimli taç kısmından oluşur. Genellikle palmet motifiyle birlikte ve bitkisel süslemeye yoğunluk kazandırmak amacıyla yapılmış olmalıdır. Tek başına kullanıldığı örnek yoktur. Neredeyse tamamı baş ve ayak taşı tepeliklerinde bulunmaktadır. Bursa Emir Sultan mezarlığında ki 18-19. yüzyıl mezar taşlarından 89 (Çakar,2007:494), Edirne Üç Şerefeli cami haziresi mezar taşlarından 27 (Arslan,2007:450)örnekte kenger yaprağı mevcuttur. Samsun mezar taşlarından 20 (Nefes,2002:191) Kastamonu Atabey Gazi cami ve haziresinde 15 (Çal,2008: 34)mezar taşında kullanılmıştır. Çorum mezar taşlarından 9 (Sevin,2008:255), Giresun ili sahil şeridindeki Osmanlı mezar taşlarından 8 (Çal-İltar,2011:382), Kastamonu Ferhat Paşa cami haziresi mezar taşlarından 10 (Gündoğan,2007:280) örnekte kenger yaprakları görülmektedir. Motifin yer aldığı mezar taşlarının tamamı 1910 sonrasına aittir. En eski tarihli 1912, en yenisi ise 1954 tarihli dir.

Tarihsiz (Asri mezarlık)

H.1331/M.1912(Asri mezarlık)

M.1952(Asri mezarlık)

Foto 94-96. Kenger yaprağı.

Kıvrım dal, mezar taşlarından 19 tanesinde görülür. Bu motif genellikle S ve C kıvrımlarının etrafına yapraklar, bunların da uç kısmına 6 ya da 8 yapraklı çiçek yapılarak uygulanmıştır(Foto 97). Aynı zamanda vazodan çıkan çiçekler ile uygulama yapılmıştır. Asri mezarlıktaki 11 örnekte barok tarzda, kaide, mezar yan taşları ve tepeliklerde

boş yer bırakılmaksızın kullanılmıştır. Tekke Camisi Haziresindeki 6 örnekte, Yeni Dünya Mezarlığındaki 2 örnekte ise kitabe altında ve üstünde boş kalan kartuşları doldurmak için kıvrım dal uygulamıştır. İncelenen örneklerden en eskisi 1896 tarihli kadın, en yenisi ise 1927 tarihli erkek mezar taşında yer alır. Genellikle 1900-1920 yılları arasında kıvrım dal yoğun olarak kullanılmıştır. Kıvrım dallar Kilis'teki bütün örneklerinde yatay olarak uygulanmış ve kendine özgü bir tarz oluşturmuştur.

Foto 97. Kıvrım dal uygulaması

Zambak, en az görülen bitkisel süslemelerdendir. İki örneği bulunur . 1870 ve 1905 tarihli iki kadın mezar taşında bulunmaktadır. Bir tanesi kadın baş taşında tarih sırasında yer almaktadır(Foto 98).Diğer zambak tepelik kısmının ucunda bulunmaktadır(Foto 99).

Foto 98. H.1287/M.1870 (Tekke cami)

Foto 99. H.1323/M.1905 (Tekke cami)

Lale motifi, Osmanlı süslemelerinde sıklıkla kullanılan bir motiftir. Kilis'te 3 mezar taşında yer almaktadır. M.1913 tarihli erkek mezarına ait ayak taşında yer alan motif, saksıdan çıkan servi ağacıyla uygulanmıştır(Foto 100). Buradaki lale saksıdan çıktıktan sonra aşağıya sarkarak ters lale şeklinde görülmektedir. M.1915 tarihli erkek mezarına ait örnekte de M.1913 tarihli erkek mezarına ait uygulama söz konusudur. Ayrıca mezar yan taşında vazodan çıkan kıvrık dalın uç kısmında da yer alır(Foto 101). Barok tarzda; oyma ve eğri kesim teknikleri

kullanılarak oluşturulmuştur. M.1828 tarihli kadın mezar taşına ait örnekte ise eğri kesim tekniği ile yapılmış daha basit bir uygulaması görülür(Foto 102). Bursa Emir Sultan Mezarlığında ki 18-19. yüzyıl mezar taşlarından 2 tanesinde (Çakar,2007:496), Edirne Üç Şerefeli cami haziresi mezar taşlarından 11 tanesinde (Arslan,2007:453), Samsun mezar taşlarından 5 tanesinde (Nefes,2002:194), Giresun ili sahil şeridindeki Osmanlı mezar taşlarından 17 tanesinde (Çal-İltar,2011:375), Kastamonu Ferhat Paşa cami haziresi mezar taşlarından 6 tanesinde (Gündoğan,2007:257) lale motifi yer almaktadır.

M.1913 Asri mezarlık
Foto100.Saksıdan çıkan

M.1915 Asri mezarlık
Foto 101.Kıvrıkdal ucu

M.1828 Asri mezarlık
Foto102.Basit uygulama

Lotus, 1902 tarihli bir erkek mezarına ait baş taşı tepeliğinde yer alır(Foto 103). Barok tarzda; yüksek kabartma ve eğri kesim teknikleri kullanılarak oluşturulmuştur. Burada motif karşılıklı S- C kıvrımlarıyla ve bunları palmet ile birleştirerek ortaya çıkarılmıştır. Kilis'te kullanım oranı düşüktür.

Foto103. Lotus. M.1902
(Tekke cami haziresi)

Foto 104. Palmet motifi
Asri mezarlık

Palmet, Kilis'te 29 mezar taşıyla uygulanma oranı en yüksek süsleme motifidir(Foto 104). Kilis mezar taşlarında palmet hemen bütün örneklerde S-C kıvrımlarıyla ve akant yapraklarıyla birlikte işlenmiştir. Barok tarzda oyma ve eğri kesim teknikleriyle yapılan palmetler özellikle mezar taşlarının tepelik kısmında yer alır. 3, 5 ve 7 yapraklı

örnekleri bulunmaktadır. Bursa (Çakar,2007), Edirne (Arslan,2007) ve Samsun (Nefes,2002) mezar taşların da hiç görülmez iken; Göynük şehri mezar taşlarından 3 tanesin de (Çal,2007,s.309), Giresun ili sahil şeridindeki Osmanlı mezar taşlarından 2 tanesin de (Çal-İltar,2011:377), Kastamonu Ferhat Paşa cami haziresi mezar taşlarından 1 tanesin de (Gündoğan,2007:288), Samsun mezar taşlarından 1 tanesin de (Nefes,2002:187) vardır.

Palmiye yaprakları(Foto 105-108), 3 örnekte baş taşı tepeliği olarak, 3 örnekte ise oyma ve eğri kesim tekniğiyle taş işlenmiştir.

M.1908/1939/Asri mezarlık)

Tarihsiz (Asri mezarlık)

M.1946/1948(Asri mezarlık)

M.1935(Asri mezarlık)

Foto 105-108. Palmiye motifi

Servi motifi, genellikle eğri kesim tekniği ile uygulanmıştır. 5 örneği vardır(Foto 109-113). Tamamı mezar ayak taşı dış yüzeydedir. Bu motifin görüldüğü en eski mezar taşı 1912 tarihli, en yenisi ise 1916 tarihli kadın mezar taşıdır. Diğer örnekler 1913 ve 1915 yılına aittir. Örneklerin tamamında geometrik çizgilerle oluşturulmuş bir pano içerisinde verilmiştir. Burada incelenen servi motiflerinde dalların başladığı yere sırt sırta gelmiş hilal motifi yapılmıştır. Ayrıca bütün servi motiflerinin tepe kısmına farklı bir süsleme daha uygulanmıştır. Tepe kısmında gül bezek, üçlü çarkı

felek, tekli çarkı felek ve palmye yaprakları yer almaktadır. Kastamonu Atabey Gazi cami ve haziresi mezar taşlarından 5 (Çal,2008: 36), Kastamonu Ferhat Paşa cami haziresinde 6 mezar taşında (Gündoğan,2007:257)servi bulunmaktadır. Samsun mezar taşlarından 11 (Nefes,2002:192), Bursa Emir Sultan mezarlığında 18-19 yüzyıla ait 23 mezar taşında (Çakar,2007:497) servi motifi vardır. Çorum şehri mezar taşlarından 1 örnek de (Sevin,2008:255), Giresun ili sahil şeridindeki Osmanlı mezar taşlarından 6 tanesinin de (Çal-İltar,2011:378) ve Edirne Üç Şerefeli cami haziresi mezar taşlarından 6 tanesinde (Arslan,2007:452) servi motifi yer alır.

H.1331/M.1912(Asri mezarlık)

M.1913(Asri mezarlık)

M.1915(Asri mezarlık)

M.1916 (Asri mezarlık)

M.1915(Asri mezarlık)

Foto109-113. Servi motifi

Saksıdan çıkan çiçekler, Kilis'te 14 örneğine rastlanılan bu motifin genel süsleme içindeki oranı yüksektir(Foto 114-115). Genel olarak mezar yan taşlarında ve kaidelerde altlı üstlü simetri sağlanarak yapılır. Kaide ve yan taşlarda boş

yer bırakılmamacasına uygulanır. Oval kaidede tek bir vazodan çıkan çiçekle S ve C kıvrımlarıyla sonsuzluk hissi uyandırmaktadır. Barok tarzda; oyma ve eğri kesim tekniğiyle işlenmiştir. En eskisi 1912, en yenisi 1954 tarihli olup ikisi de erkek mezar taşıdır.

M.1913(Asri mezarlık)

H.1331/M.1912(Asri mezarlık)

Foto 114-115.Saksıdan çıkan çiçek

Kilis mezar taşlarında yer alan diğer bir süsleme grubu geometrik süslemelerdir. Bu grup içerisinde yer alan ay, ay yıldız ve yıldızlardan meydana getirilmiş süsleme kompozisyonları toplamda 18 mezar taşında bulunmaktadır(Foto 116-118). Bursa Emir sultan mezarlığında bulunan 18-19. yüzyıl mezar taşlarında; ay, ay-yıldız ve yıldız başlığı altında toplanmış 5 örnek (Çakar,2007:500)bulunmaktadır. Çorum mezar taşlarında bir yıldız (Sevin,2008:263), Kastamonu Ferhat Paşa camisi haziresi mezar taşlarında yedi ay-yıldız (Gündoğan,2007:263)örneği yer alır. Kastamonu Atabey Gazi cami ve türbesi mezar taşlarında altı ay-yıldız (Çal,2008:28) ve Giresun ili sahil şeridindeki Osmanlı mezar taşlarında Yıldız/Ay-Yıldız/Güneş başlığı altında toplanan üç örnek(Çal-İltar,2011:371) bu motiflerin yer aldığı mezar taşlarından oluşmaktadır.

Foto 116-118. Ay, ay yıldız ve yıldız motifi

Çarkı felek motifi(Foto 119-120), 1913 ve 1915 yıllarına ait olan erkek mezarlarının ayak taşında yer alır. Üçlü ve tekli olmak üzere iki farklı uygulaması vardır. Ancak her iki örnekte de servi ağacının uç kısmında resmedilmiştir. Dünyanın geçici olduğunu simgeleyen motif sanat tarihinde sıklıkla görülmektedir.

Foto 119. 1913 tarihli ayak taşı

Foto 120. 1915 tarihli ayak taşı

Daire/Yarım Daire olarak kullanılan motifler 19 mezar taşında kullanılmıştır. Yarım daireler(Foto121) genellikle kitabede başlangıç ifadelerini ve kitabe alt bölümde yer alan tarihleri çerçevelemek için uygulanmıştır. Daire motifleri(Foto 122) ise çerçeve görevi üstlenmişlerdir. Kilis mezar taşlarında kullanım oranı yüksektir.

H.1136/M.1917 (Tekke cami)

Foto 121. Yarım daire motifi

H.1323/M.1905 (Tekke cami)

Tarihsiz(Yeni dünya mezarlığı)

M.1941(Eski mezarlık)

Foto 122. Tam daire motifi

Merkezden Yayılan Işınlr(Foto 123-126), 11 mezarda görülmektedir. İncelenen örneklerden 9 tanesi 1935 sonrasına aittir. En eskisi 1905 ve 1911 tarihli en yenisi ise 1969 yılına aittir. Genellikle mezar yan taşlarında uygulaması vardır.

M.1969(Asri mezarlık)

M.1935(Asri mezarlık)

M.1954(Asri mezarlık)

M.1908/1939(Asri mezarlık)

Foto 123-126. Merkezden yayılan ışınlar

Mezar taşları üzerinde görülen diğer bir uygulama kartuşlardır. Sınırlı sayıda olmasına rağmen dikkat çekici unsurlardan oluşmuştur. İki mezar taşında farklı şekillerde kartuş uygulaması yapılan mezarlar M.1916 tarihlidir(Foto 127-128).

M.1916(Asri mezarlık)

M.1916(Asri mezarlık)

Foto 127-128. Kartuş uygulamaları

S ve C Kıvrımları ile süslemeleri yapılmış 18 örnek Kilis mezar taşlarında yer almaktadır(Foto 129-131). Burada motifler tek başına işlenmemiştir. Bazen yapraklarla bezenerek kıvrık dallar oluşturmuş, bazen de vazodan çıkarılmıştır. Ancak ana çizim S ve C kıvrımlarından oluşmaktadır(Foto 132-133). Mezar taşları barok tarzda; oyma ve eğri kesim tekniğiyle yapılmıştır.

M.1916(Asri mezarlık)

H.1323/M.1905(Tekke cami)

H.1320/M.1902(Tekke cami)

Foto 129-131. S ve C kıvrımlı mezar taşı süslemeleri

M.1915(Asri mezarlık)

M.1936(Şeyh efendi dergahı)

Foto 132-133. S ve C kıvrımlı mezar taşı süslemeleri

Bitkisel ve geometrik süsleme motifleri dışında mezar taşları üzerinde nesneli motiflere de yer verilmiştir. Genel süsleme içerisindeki oranı düşüktür. Burada bitkisel süslemeye yoğunlaşmak nesneli süslemeleri geri planda bırakmıştır. İncelenen örneklerde 6 farklı nesneli süsleme yer almaktadır.

Balyoz(Foto 134), tam olarak benzemese de balyoz veya çekiç başını andıran bir nesne motifidir. Toplama bir mezarda yer alan parçalardan birinin üzerine işlenmiştir. Mezara ait olup olmadığını bilemiyoruz.

Fiyonk (Foto 135), uygulama oranı düşük olup 1 örnekte görülür. 1905 tarihli kadın baş taşı tepeliğinde yer alır.

Foto 134.Balyoz motifi (Ravanda köyü)

Foto 135.Fiyonk motifi.M.1905(Tekke cami)

Madalyon(Foto 136), Kilis'te 1 örneğine rastladığımız motif, 1902 tarihli erkek baş taşında yer alır. Baş taşının genel görünümü üniforma izlenimi vermektedir. Burada madalyon omuzdan aşağıya sarkmaktadır. Yaklaşık 10 cm uzunluğunda bir zinciri ve 27 kollu yıldızdan oluşan bir arması vardır. Madalyon geç Osmanlı mezar taşlarında sık kullanılan bir motiftir. Hayatın sürekliliğini vurgulamaktadır.

Foto 136. Madalyon motifi. M.1902
(Tekke cami)

Foto 137. Merdiven motifi.M.1916
(Asri mezarlık)

Merdiven(Foto 137), servi ağacı yanında yer alması ve seyyar merdivenleri andırması bakımından bu başlık altında değerlendirdik. 1916 tarihli kadın ayak taşında yer alan motif servi ağacının sol tarafına işlenmiştir. Aynı servinin sol tarafında da yine merdivene benzer tamamlanmamış bir örnek vardır.

Saç ve saç Tokası(Foto 138-140), baş taşlarının başlık kısımlarından aşağıya sarkar vaziyette uygulanmıştır. Burada saçların uç kısımlarında tokaları çağrıştıran; ancak tokalara göre de bir hayli kaba görünen bir nesne vardır. Tüm örneklerin köy mezarlığında yer alması sebebiyle tokanın kötü bir örneği olabilir. Saç üzerinde olması nedeni ile toka olarak tanımlanmıştır.

M.1946

M.1936

M.1925

Foto138-140. Saç ve saç tokası (Ravanda köyü mezarlığı)

Vazo, Kilis mezar taşlarında 12 tanesinde bulunur. Tamamı 20. yüzyılın ilk çeyreğine aittir. Uygulama olarak bitkisel motiflerle birlikte görülür(Foto 141-142).

Foto 141.Vazo motifi
M.1913(Asri mezarlık)

Foto 142.Vazo motifi.
M.1915(Asri mezarlık)

Figürlü süsleme örneği ise Ravanda köyündeki toplama mezarın ayak tarafına konulan taşta yılan benzer bir motifte görülmüştür(Foto 143). Burada kesin sonuç elde edilememiştir. Yaptığımız değerlendirmelerde motifin uç kısmındaki daire, güneş; alt kısım zik-zak olarak da düşünülmüştür. Ancak bu motifin tepeden aşağıya doğru incilmesi yılan olabileceği fikrini de doğurmaktadır.

Foto 143. Yılan motifi

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırmaya konu olan Kilis mezar taşları, 75 mezar ve bunlara ait baş ve ayak olarak 129 mezar taşının incelemesi ile ele alınmıştır. Bahsi geçen 75 mezardan Kilis il merkezinde yer alan mezarların 32'si Merkez(asri) mezarlıkta, 11'i Eski mezarlıkta, 6'sı Yeni Dünya mezarlığında, 17'si Tekke Camii (Canbolat Bey Türbesi) avlusunda, 3'ü Şeyh Efendi Türbesinde, 5 adet mezar Ravanda köyünde incelenmiştir.

Altı ayrı formda yapılmış mezar taşları tipolojik özellikleri açısından Anadolu da bulunan mezar taşları ile birliktelik göstermektedir. Ancak iki katlı mezarlar ve oval kaideli prizma gövdeli, piramidal tepelikli mezar taşları,

dikkat çekicidir. Mezar taşlarında fes kullanımı sınırlı sayıdadır. Kadın ve erkek mezar taşlarında kullanılması fes biçimlerinin süsleme unsuru olarak kullanıldığını göstermektedir. Kilis mezar taşı süslemeciliğinde yoğun bir bezeme söz konusudur. Süslemeyi oluşturan motifler, yüzyıllar boyunca var olmuş bazen değişerek bazen aynı kalarak günümüze kadar ulaşmıştır. Yalnız mezar taşlarında değil, mimari ve el sanatlarının birçok kolunda işlenen motifler ve oluşturulan kompozisyonlar, Türk süsleme sanatlarında çok önemli bir yer tutmaktadır. Türk el sanatların da taş malzeme ve geometrik süsleme ayrılmaz bir bütünü oluşturur. Bu bağlamda Kilis mezar taşları bitkisel, geometrik, nesneli ögeli süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Geometrik süslemeler içerisinde daire, yarım daire, çokgenler, ay, ay yıldız, madalyon kullanımı taşlar üzerinde yer almıştır. Bitkisel süslemelerin ise doğada var olan birçok çiçek, bitki ve ağacın İslam inancındaki cennet bahçelerini sembolize etmesi nedeni ile mezar taşları üzerinde yer aldığı görülmektedir. Mezar taşlarının ön ve arka yüzlerinin yanı sıra yan tarafları ve mezar kaideleri de süslenecek mezar taşlarının çoğunda hiç boş yer bırakılmamıştır. Bu durumun oluşmasına, süslemeye verilen önemin sebep olduğu söylenebilir. Burada dikkat çeken, bitkisel ve geometrik süslemenin mezar taşları üzerinde yoğun kullanımınıdır. Türk süsleme sanatlarında yer alan motiflerin birçoğu Kilis mezar taşlarında görülmektedir. Rumi, palmet, lotus, lale, akantüs, kıvrım dal, palmiye, zambak, servi gibi çok sayıda bitkisel motif mezar taşları üzerinde dikkat çekmektedir.

Kilis'te yer alan mezar taşlarının en erken tarihli örneği M. 1579 yılına ait yıkık bir mezardır. Diğer mezar taşları 18.yy-19.yy ve çoğunluğu 20.yy aittir. En geç tarihli ise 1969 yılına aittir. 22 mezar taşının tarihi belli değildir.

İncelemede yer alan mezarların tamamında yöreye özgü küfeki benzeri bir taş kullanılmıştır. Taşın genel özelliği ocaktan çıktığında yumuşak, işlemeye uygun; işlendikten sonra ise çabuk sertleşmesidir.

Yüksek kabartma ve eğri kesim tekniği kullanılarak işlenmiş olan mezar taşlarının tamamına yakını, kitabelidir. Kilis Valiliği tarafından yayımlanan Kilis Kültür Envanteri adlı eserde araştırmacı Mehmet Tektuna tarafından mezar taşları üzerinde yer alan yazılar okunarak bir çalışma yapılmıştır. Kitabelerde celi sülüs, ta'lik hat kullanımı erken tarihli mezar taşlarında görülmektedir. Latin harfleri de geç dönem kitabelerde kullanılmıştır. Kitabelerde kişilerin isimleri, ölüm tarihleri, meslekleri(eczacı ailesi), edebi sözler, Yasin ve Fatiha duaları yer almaktadır.

İncelenen mezar taşlarından 27 tanesi erkek, 19 tanesi kadın mezardır. 29 mezar taşının kimliği belli değildir. Bunların çoğu kırık ya da atıl durumda bulunmuştur.

Mezar taşları yalnız ölünün yerini göstermesi değil, sanat tarihi açısından taşların düzenleniş biçimleri, malzeme kullanımı, yüzeyleri üzerinde yer alan süslemeleri ile de çok önemli veriler sunan grubu oluşturmaktadır. Mezar sahibinin kişisel bilgilerinin de yer aldığı bu taşlar şüphesiz ki yapıldığı dönemler hakkında da bilgi aktarımının olduğu birer araç görevi üstlenmişlerdir. Ne yazık ki geçmişten günümüze kültürel değerlerimizin önemli bir bölümünü oluşturan mezar taşları halkın gözünde sıradan bir taş olmaktan kurtulamamaktadır. Taş üzerinde yapılan tahribat ve mezarlık alanlarında yapılan dönüşümler neticesinde gündün güne bozulan ve yok olan tarihi mezarlar ve mezar taşları, gelecek nesillere belge niteliği taşıdığı için gerek malzemeleri gerek süslemeleri ve gerekse hat sanatının zenginliğini ortaya koyan tarihe kaynaklık eden önemli belgelerdir. Kilis Mezar Taşları da geleneksel Türk kültürünün bir parçası kabul edilerek korunmalı ve üzerlerinde daha çok çalışma yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akar, A.(2006).Tezyini sanatlarımız da vazo motifleri. *Vakıflar dergisi*, 8, 267-271.
- Arslan, A.(2007). *Edirne üç şerefeli cami haziresi mezar taşları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslanapa, O.(1972). *Türk Sanatı I*.
- Atasever. M.(2020). Evliya Çelebi seyahatnamesin de Kilis.
- Bebekoğlu, S. ve Tektuna, M.(2008). Kilis kültür envanteri, *Kentsel mimari kırsal mimari yazıt eserleri*. Kilis valiliği
- Canyurt, F.(2007). *Kastamonu şehri İsmail bey külliyesi saray camisi, Hepkebirler camisi, Muzafferddin gazi türbesi hazirelerinde bulunan mezar taşları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çal, H. (2000), İstanbul Eyüp'te erkek mezar taşlarında başlıklar. *Tarihi kültürü ve sanatıyla III. Eyüp sultan sempozyumu tebliğler*, 28-30 Mayıs 1999, Eyüp belediyesi kültür yayınları: 11, (226-241)
- Çal, H.(2007).Göynük (Bolu) şehri Türk mezar taşları, *Vakıflar dergisi*. 30,307-395.
- Çal, H.(2007). Erzincan Çayırılı Eşme pınar Köyü mezar-mezar taşları. *Sanat tarihi araştırmaları. Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan*,125-154.
- Çal, H.-Çal, Ö.(2008), *Kastamonu Atabey Gazi camisi ve türbesi haziresindeki mezar taşları*, Kastamonu belediyesi yayınları
- Çal,H.(2010), Urfa şehri mezar taşları, *15. Türk tarih kongresi*, 4(4),1995-2008
- Çal, H.-İltar, G. (2011),Giresun ili Osmanlı mezar taşları, Giresun valiliği yayınları.
- Çakar, G.(2007). *Bursa Emir Sultan mezarlığındaki 18. ve 19.yüzyıl mezar taşları*.
- Çoruhlu, Y.(1998),*Erken devir Türk sanatının ABC' si*.
- Demirci, B.(2012), *Bursa Emir sultan cami haziresinde yer alan mezar taşlarının kitabelerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersoy, A. (2002), “Eyüp'teki mezar taşlarında servi ağacı kültü”, *Tarihi, kültürü ve sanatıyla V. Eyüp sultan sempozyumu tebliğler*, 11-13 Mayıs 2001. Eyüp belediyesi kültür yayınları, 17. 90-95.
- Gündoğan, B.(2007). *Kastamonu Ferhat Paşa cami haziresi mezar taşları* . Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnan, A. (1972).*Tarihte ve bugün Şamanizm materyaller ve araştırmalar*. Türk tarih kurumu yayınları. VII/24.
- Karaçağ, D.(1994).*Bursa'daki 14-15. yüzyıl mezar taşları*,
- Karamağaralı, B.(1992).*Ahlat mezar taşları*. Kültür bakanlığı yayınları:1394.
- Karamürsel, A.(2002).Türklerde mezar geleneği, *Türkler ansiklopedisi*,(C.III, s. 76-79). Yeni Türkiye yayınları.
- Kocasavaş, Y.(2002).Eski Türklerde yas ve ölü gömme adetleri, *Türkler ansiklopedisi*.(C.III, ss.67-75). Yeni Türkiye yayınları
- Nefes, E.(2011). Samsun'da yeni bulunan Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait figürlü bitkisel ve geometrik süslemeli mezar taşları. *XIV. Ortaçağ ve Türk dönemi kazıları ve sanat tarihi araştırmaları sempozyumu*, 425-463.
- Sağiroğlu Arslan, A.(2007),*Develi ilçesindeki bezemeli mezar taşları*.

- Sevin. E. N.(2008). *Çorum şehri mezar taşları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunçel, G.(1989). *Batı Anadolu bölgesinde cami tasvirli mezar taşları*, Kültür bakanlığı yayınları 1056.
- erişildi.